

Vaqif Tapdıq oğlu Qurbanov¹, Leyla Talib qızı Qədirlil²
MƏNTİQİ ÇALIŞMALARIN APARILMASI METODLARI

Şagirdlərin mücərrəd təfəkkürü müxtəlif çalışma növləri ilə formalaşır. Bu növlərdən ən əsas kimi məntiqi çalışma növlərini göstərə bilərik. Məntiqi çalışmalardan istifadə əsasən savad təlimi dövrünə təsadüf edir. Yəni bu dövrdə bu tip çalışmalarda şagirdlərin maraqlarına uyğun olur. Biz bəzən düşünə bilərik ki, məntiqi çalışmalarda şagirdlər üçün çətinlik yarada bilər, onlar belə çalışmalara həvəsiz yanaşa bilərlər. Amma bu belə deyil. Əksinə şagirdlər savad təlimi dövründə belə çalışmaları çox həvəslə yerinə yetirirlər. Bəs məntiqi çalışmalarda əsas məqsədi nədir? Məntiqi çalışmalarda qarşısında duran əsas məqsəd şagirdlərin əşyalarla, hadisələrlə, ətrafda gedən proseslərlə tanışlığı zamanı burada qeyd edilən başlıca prosesləri, ümumi cəhətləri müəyyən etməyi, onları sözlərlə əvəzləməyi öyrətməkdir. Şagirdlər adətən əşyaların, hadisələrin, proseslərin adlarını sərbəst və səhsiz deyirlər. Lakin bunları ümumiləşdirmək, bir fikir ortaya çıxarmaq şagirdlər üçün bəzən çətinlik törədir. Məsələn buna belə bir nümunə göstərək. Şagird kitab, dəftər, qələm, poçan, karandaş və s. əşya adlarını ayırı-ayrılıqda bilir. Amma bunların hamısının birlikdə- əşya adlandırıldığını bilmir. Yaxud da əksinə ümumi ifadəni bilir, lakin onları tək-tək adlandırmaqda çətinlik çəkir. Bəzən isə ümumilikdə məzmunu qavramaqda problem yaşayırlar.

İbtidai sinif Azərbaycan dili dərslərində xeyli məntiqi çalışma nümunələrinə rast gəlmək olar. Məsələn aşağıdakı tip suallara rast gəlmək olar:

1-ci sinif dərslərindən nümunələr:

- 1) Heca sayı eyni olan sözləri tapın;
- 2) Cümlələrdə buraxılmış sözləri əlavə edib köçürün.

2-ci sinif dərslərindən nümunələr:

- 1) Mətdə altından xətt çəkilmiş sözü hansı sözlə əvəz etmək olar?;
- 2) Verilmiş sözlərdən mürəkkəb sözlər düzəlt və onların yazılış qaydasına fikir verməklə dəftərinə köçür.

3-cü sinif dərslərindən nümunələr:

- 1) Yazılışı və tələffüzü fərqlənən sözləri seçib dəftərinizə qeyd edin;
- 2) Elə sözlər fikirləşib yaz ki, orada yalnız qalın və incə saitlər olsun.

4-cü sinif dərslərindən nümunələr:

1) Hansı cümlələrdə altından xətt çəkilmiş sözlər əsas nitq hissəsi kimi, hansılarda köməkçi nitq hissəsi kimi işlənmişdir?;

2) Verilmiş mürəkkəb cümləni sadə cümlələrə ayır və baş üzvləri müəyyən et.

Nümunələrdən də gördüyümüz kimi siniflər üzrə məntiqi çalışmalara kifayət qədər tez-tez rast gəlinir, həmçinin hər sinif üzrə bu tip çalışmalarda çətinlik səviyyəsi də artır. Əgər 1-ci və 2-ci siniflərdə hecalarla, sözlərlə bağlı müəyyən çalışmalara rast gəlinirsə, 3-cü və 4-cü siniflərdə artıq şagirdlərdən nitq hissələri, cümlə üzvləri ilə bağlı məntiqi çalışmaları yazmaq tələb olunur. Məntiqi çalışmalarda növləri ilə daha aydın tanış olduqdan sonra konkret çalışmalarda üzərində, izahlı şəkildə bir daha bu nümunələrə nəzər salacağıq.

Məntiqi çalışmalarda aşağıdakı növləri vardır:

- 1) Əşyaları əlamətinə görə fərqləndirmək;
- 2) Şəkillərdən eyni qrupa aid olanları müəyyən etmək;
- 3) Şəkillərin düzgün ardıcılığını müəyyən etmək;
- 4) Çatışmayan hərfləri tapmaq;
- 5) Məntiqi ardıcılığı tamamlamaq;
- 6) Verilən sözlər içərisindən eyni qrupa aid olmayanı tapmaq;
- 7) Verilən sözlər içərisindən eyni qrupa aid olanı tapmaq;
- 8) Məzmununa uyğunluğu müəyyən etmək;
- 9) Məzmununa uyğun gəlməyəni müəyyən etmək;
- 10) Şəkilləri müqayisə etməklə fərqi tapmaq;
- 11) Sütunda verilmiş sözləri düzgün birləşdirmək;
- 12) Əşyaları əlamətinə və hərəkətinə görə fərqləndirmək;
- 13) Mətnin məzmununa görə ardıcılığı tapmaq.

İndi isə bu növlərin bəzilərinə uyğun çalışma nümunələrinə nəzər salaq.

“*Əşyaları əlamətinə görə fərqləndirmək*” növünə uyğun olaraq 2-ci sinif Azərbaycan dili dərslərinin 4-cü bölməsində 86-cı səhifədən çalışma 5-i nümunə göstərə bilərik. Çalışmanın şərti belədir:

Cümlələrdə əlamət bildirən sözləri seç.

- 1) Ağacdələn ağacları *zərərli* həşəratlardan qoruyur.
- 2) Qarğa *dadlı* qozun ləpəsini sındıraraq yedi.
- 3) Dəvəquşu dünyada ən *iri* quşdur.

“*Çatışmayan hərfləri tapmaq*” növünə uyğun olaraq 3-cü sinif Azərbaycan dili dərslərinin 2-ci bölməsində 46-cı səhifədən çalışma 13-ü nümunə göstərə bilərik.

¹ ADPU-nun dosenti, pedogogika üzrə elmlər doktoru

² ADPU-nun magistrantı

Çalışmanın şərti belədir:

Nöqtələrin yerinə müvafiq hərfləri yazmaqla sözləri dəftərinə köçür.

həy...can, qəhr...man, pr...blem, həş...rat, ...kean,

z...opark, c...sus, cəs...rət, k...ordinat, k...nfet

“Məzmunu uyğunluğu müəyyən etmək” növünə uyğun olaraq 3-cü sinif Azərbaycan dili dərsliyinin 2-ci bölməsində 47-ci səhifədən çalışma 2-ni nümunə göstərə bilərik.

Çalışmanın şərti belədir: **Mətnin məzmununa uyğun gələn fikir hansıdır?**

A) Ata istəyir ki, oğlu pələnci olsun.

B) Ata istəyir ki, oğlu bütün peşələri tam öyrənsin.

C) Ata istəyir ki, oğul hansı peşəni seçməsindən asılı olmayaraq, öz işində mahir usta olsun.

“Verilən sözlər içərisindən eyni qrupa aid olmayanı tapmaq” növünə uyğun olaraq 3-cü sinif Azərbaycan dili dərsliyinin 3-cü bölməsində 73-cü səhifədən çalışma 3-ü nümunə göstərə bilərik. Çalışmanın şərti belədir:

Dörd sözdən biri mənə qrupuna görə fərqlidir:

A) sarı B) qırmızı C) uzun Ç) yaşıl

A) yaz B) payız C) qış Ç) iyul

A) xiyar B) paxlava C) pomidor Ç) kartof

“Mətnin məzmununa görə ardıcılığı tapmaq” növünə uyğun olaraq 4-cü sinif Azərbaycan dili dərsliyinin 4-cü bölməsində 113-cü səhifədən çalışma 2-ni nümunə göstərə bilərik.

Çalışmanın şərti belədir:

Mətnin məzmununa görə ardıcılığı müəyyən et.

A) Nəticəsiz axtarışlar.

B) İlk eksperiment və dünyanın xilas.

C) Ölüm qoxuyan çiçək.

D) İnekler insanların köməyinə necə çatdılar?

Verilən çalışmaları hamısı məntiqi çalışmalara aid nümunələrdir. Yəni bu tip çalışma növlərində şagird öyrəndiklərindən əlavə öz yaradıcılığını, bədii təfəkkürünü, düşüncələrini, məntiqini işlətməlidir. Müəllim də bacardığı qədər şagirdə yön verməli, onun fikrinə hörmətlə yanaşmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Nəbat Cəfərova. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası- 1-ci hissə. Bakı 2016;

2. Ümumtəhsil məktəblərinin 1-ci sinfi üçün Azərbaycan dili dərsliyi. Bakı 2020;

3. Ümumtəhsil məktəblərinin 2-ci sinfi üçün Azərbaycan dili dərsliyi. Bakı 2018;

4. Ümumtəhsil məktəblərinin 3-cü sinfi üçün Azərbaycan dili dərsliyi. Bakı 2020;

5. Ümumtəhsil məktəblərinin 4-cü sinfi üçün Azərbaycan dili dərsliyi. Bakı 2019;

6. İnternet resursları.

Açar sözlər: Azərbaycan dili dərsləri, məntiqi təfəkkür, mücərrəd təfəkkür, məntiqi çalışmaları

Ключевые слова: уроки азербайджанского языка, логическое мышление, абстрактное мышление

Keywords: lessons of the Azerbaijani language, logical thinking, abstract thinking, logical exercises

MƏNTİQİ ÇALIŞMALARIN APARILMASI METODLARI

Xülasə

Şagirdlərin mücərrəd təfəkkürü müxtəlif çalışma növləri ilə formalaşır. Bu növlərdən ən əsası məntiqi çalışma növlərini qeyd etmək olar. Bu növ çalışmalardan istifadə əsasən savad təlimi dövrünə təsadüf edir. Bu dövrdə çalışmaları şagirdlərin maraq dairəsinə, yaş səviyyəsinə uyğun olur. Bəzən düşünülə bilər ki, məntiqi çalışmaları şagirdlər üçün çətinlik yarada bilər, onlar belə çalışmalara həvəssiz yanaşa bilərlər. Müşahidələrə əsasən demək olar ki, şagirdlər savad təlimi dövründə belə çalışmaları çox həvəslə yerinə yetirirlər. Məqalədə bu məsələlər ətrafı şərh edilir.

ПРИЕМЫ ПРОВЕДЕНИЯ ЛОГИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ

Резюме

Абстрактное мышление учащихся формируется разными видами работы. Важнейшими из этих видов являются виды логической работы. Использование таких мероприятий в основном происходит в период обучения грамоте. В этот период работа ведется в соответствии с интересами и возрастным уровнем учащихся. Иногда может показаться, что логические упражнения могут быть трудными для учащихся, и они могут неохотно это делать. Наблюдения показывают, что учащиеся очень охотно занимаются такой работой во время обучения грамоте. В статье подробно рассматриваются эти вопросы.

RECEIVING PROCEDURES OF LOGICAL EXERCISES

Resume

Abstract thinking of students is formed by different types of work. The most important of these species are the types of logical work. The use of such activities occurs mainly during the period of literacy training. During this period of work is carried out in accordance with the interests and age level of students. Sometimes it may seem that logical exercises can be difficult for students, and they may be reluctant to do so. Observations show that students are very much engaged in such work during the training of literacy. These questions are considered in detail in this article.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova